

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Берега В.О.

Значення політичної культури суспільства в процесі політичної соціалізації індивіда

У статті зазначається, що політична культура відіграє провідну роль у політичній соціалізації особистості, унаслідок якої відбувається формування політичної свідомості та засвоєння й відтворення людиною зразків політичної поведінки. У свою чергу набуті політичні погляди, цінності, орієнтації, норми дають індивіду змогу належним чином адаптуватись до наявної політичної системи та стати дійсним суб'єктом політичного життя. Отже, під час соціалізації в людини формується культура особистої участі в процесі здійснення влади та реалізуються цінності політичної культури. А ціннісно-нормативний вимір політичної соціалізації проявляється як діяльнісне унормування правового статусу особистості.

Ключові слова: політична культура, політична соціалізація, політична свідомість.

В статье отмечается, что политическая культура играет ведущую роль в политической социализации личности, в результате которой происходит формирование политического сознания, усвоение и воспроизведение человеком образцов политического поведения. В свою очередь приобретенные политические взгляды, ценности, ориентации, нормы позволяют индивиду должным образом адаптиро-

ваться к существующей политической системе и стать действительным субъектом политической жизни. Таким образом, при социализации человека формируется культура непосредственного участия в процессе осуществления власти и реализуются ценности политической культуры. А ценностно-нормативное измерение политической социализации проявляется как деятельностное упорядочение правового статуса личности.

Ключевые слова: политическая культура, политическая социализация, политическое сознание.

The article states that political culture plays a leading role in political socialization of the individual, which results in formation of political consciousness and learning and using samples of political behavior by human beings. In turn, acquired political views, values, orientations, norms allow the individual to properly adapt to the existing political system and become true subject in the political life. Thus, during socialization, human forms a culture of personal involvement in the exercise of power and realizes values of political culture. A value-normative dimension of political socialization appears as an active regulation of legal status of a personality.
Key words: political culture, political socialization, political consciousness.

УДК 321.02:008]:316.614

Берега В.О.,
кандидат педагогічних наук, доцент,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького

Постановка проблеми. Політична культура суспільства – це складний і багатогранний феномен, динамічний та водночас стійкий в історичному, просторовому й часовому вимірах. З огляду на це питання політичної культури привертають увагу багатьох сучасних дослідників. Адже, як стверджує М. Іванов, свідоме формування політичної культури як мистецтва спільного цивілізованого проживання людей у державі – клопіт усього сучасного суспільства, важлива умова його благополуччя. Демократичний лад не може затвердитись і бути ефективним без відповідної політичної культури населення. Демократія передбачає перетворення людини на джерело влади, вершителя долі своєї країни й міжнародної політики. І хоча в умовах демократичної держави далеко не кожний індивід впливає на прийняття політичних рішень, саме від свідомого вибору й активності більшості громадян залежать облік у державній політиці інтересів різних груп населення, компетентність та відповідальність правлячої еліти [1, с. 65–66].

Метою статті є з'ясування значення політичної культури суспільства в процесі політичної соціалізації індивіда.

Виклад основного матеріалу. Чим зумовлюється провідна роль політичної культури в політичній соціалізації? На переконання І. Жадан, структурування політичної картини світу молоді здійснюється в процесі соціального навчання, моделі й механізми якого значною мірою задаються політичною культурою суспільства. Основними соціально-психологічними феноменами політичної культури, що утворюють простір і визначають спрямованість політичної соціалізації, є домінуючий політичний дискурс (прийняті або такі, що мають шанс бути прийнятими суспільством, ідеї й цілі), політичні цінності (ті, що були відтворені та пережиті, усвідомлені, визначають світосприйняття й політичну поведінку, а отже, формують політичне життя, а також ті, які нині лише декларуються) та зразки політичної діяльності й політичної поведінки, які репрезентують соціальні очікування. Процесуальний складник політичної культури, яка визначає динамічні особливості соціалізації, утворюють такі елементи: форми політичної взаємодії, прийняті в соціумі; норми політичної поведінки та критерії її оцінювання; політична компетентність агентів соціалізації; способи соціалізаційних впли-

вів, легітимні в межах цієї культури; політична залученість громадян; напруженість актуальних політичних потреб громадян; ефективність наявних соціалізаційних інститутів [2].

О. Ващенко вказує на взаємозалежність феноменів політичної культури й політичної соціалізації особистості. Зазвичай лише високий рівень політичної культури, що складався впродовж століть історико-культурного розвитку та має міцний соціально-аксіологічний фундамент, здатний забезпечити суспільство стабільними й ефективними механізмами політичної соціалізації особистості. Політична культура має фундаментальний, суспільно-формулюючий характер. Відповідно, від рівня й характеру політичної культури конкретного суспільства залежать можливості політичної соціалізації особистості в ньому. Водночас саме в процесі політичної соціалізації особистістю набувається певний ціннісно-смысловий фундамент політично-культурного характеру [3, с. 518].

Я. Арабчук стрижнем політичної соціалізації вважає збагачення особистості політичним досвідом попередніх поколінь, що виражений у політичній культурі, яку розуміємо як сукупність загальноприйнятих ціннісних орієнтацій, переконань і норм політичного життя суспільства. У міру її засвоєння людина все більше адаптується до існуючої політичної системи, стає здатною активно впливати на неї, тобто все більшою мірою робиться суб'єктом політичного життя [4, с. 212].

І. Білоконь у свою чергу робить акцент на значенні політичної культури для політичної соціалізації в умовах суспільно-політичних трансформацій. В умовах трансформації суспільства основою збереження суспільного ладу й відтворення формування громадянськості постають моральні уявлення, цінності та норми суспільства, відображені, зокрема, у політичній культурі. Культура як носій соціально-політичних цінностей проявляється на різних рівнях взаємодії суб'єкта та соціуму: від взаємодії дитини з батьками до відносин громадянина з державою та людини з нацією, що зумовлює розвиток політичної свідомості особистості [5, с. 60].

В умовах змін політичної й економічної системи, трансформації соціокультурного середовища за відсутності механізмів узгодження багатоманітних соціальних інтересів і забезпечення єдності та цілісності суспільства приналежність до тієї чи іншої субкультури стає суттєвим фактором політичної соціалізації, зумовлює гетерогенність політичної культури [6, с. 88].

Роль політичної культури в процесі політичної соціалізації також розкривається через її відповідні функції. Так, на думку І. Жадан, політична культура виконує низку функцій у процесі формування політичної картини світу суб'єкта, найбільш значущими з яких є соціалізувальна (визначення базових умінь, характеристик і рис особистості, необхідних

для реалізації її інтересів, громадянських прав та функцій у політичній взаємодії), ідентифікаційна (забезпечення умов для реалізації потреби індивіда в груповій належності, прийнятті й захисті політичних ідеалів своєї групи), адаптаційна (вироблення механізмів пристосування до мінливої політичної реальності), регуляторна (вибір моделі соціалізації, визначення процесуальних аспектів взаємодії на основі прийнятих у межах політичної культури норм і правил), комунікаційна (забезпечення взаємодії суб'єктів соціалізації на основі загальноприйнятих уявлень, символів, стереотипів тощо), ціннісно-смыслова (детермінація політичної взаємодії та окреслення простору конструювання політичної картини світу ідеалами й цінностями політичної культури) [7].

Варто вказати на взаємозалежність політичної культури та політичної соціалізації. Чим вища політична культура суспільства, тим більше уваги останнє приділяє процесу політичної соціалізації. Проте справедливим можна вважати також протилежне твердження: чим вищий ступінь політичної соціалізації в суспільстві, тим вищим є рівень політичної культури. Адже люди з високим рівнем політичної соціалізації беруть активну участь у політичному житті суспільства, забезпечуючи розвиток суспільних відносин. Відтак поняття «політична культура» та «політична соціалізація» взаємопов'язані. Політична культура суспільства є змістовим компонентом політичної соціалізації особи. Натомість у результаті політичної соціалізації суб'єкт пристосовується до політичної культури та спроможний розвивати її [8, с. 93].

У результаті політичної соціалізації через формування політичної свідомості особистості, що включає політичні цінності, орієнтації, установки та норми, а також засвоєння й наступного відтворення зразків політичної поведінки відбувається відтворення політичної культури.

Так, на думку С. Безклетного, наявність політичної свідомості особистості є першим результатом засвоєння пануючої в суспільстві політичної культури. Другим результатом є участь людини в політичному процесі. Адже вона засвоює політичну культуру не задля самої здатності розуміти світ політичного, знати закони й правила його функціонування, а задля власної участі в процесі владних відносин. Саме політична культура дає кожній людині принципи політичної поведінки, політичні норми й ідеали, тобто визначає комплекси орієнтацій та установок щодо існуючої системи в цілому та окремих її інститутів, насамперед щодо своєї ролі в системі «людина – суспільство – держава». Таким чином, політична культура особистості включає два основні компоненти: політичну свідомість і політичну поведінку. Тому маємо говорити про культуру особистої участі в процесі реалізації влади та про реалізацію цінностей політичної куль-

тури: від голосування за певного кандидата як акта передання йому своїх повноважень в управлінні державою до виконання безпосередніх функцій з управління державою [9, с. 156].

Як зазначає О. Царенко, наявність цінностей, що підтримуються всіма членами суспільства, зумовлює ступінь узгодженості його окремих елементів, тобто його стабільність. На рівні суспільства цей процес відбувається завдяки внутрішнім механізмам відтворення й трансформації політичної культури, тоді як формування особистісних цінностей та орієнтацій демократичного спрямування є результатом процесу політичної соціалізації. Отже, політична соціалізація постає як сукупність процесів становлення політичної культури, свідомості й поведінки особистості, прояву політичної активності, залучення індивіда до цінностей, знань, рольових зразків, які дають змогу адаптуватись до політичного життя суспільства [10, с. 463–464].

О. Проскуріна, виокремлюючи такий різновид політичної соціалізації, як культурна трансмісія, основним його призначенням вважає передачу політичної культури від одного покоління до іншого, від однієї соціальної групи до іншої. Культурна трансмісія здійснюється трьома шляхами. Перший шлях – це підтримання й збереження існуючої політичної культури. Він пов'язаний, як правило, з передачею політичних поглядів, норм, цінностей, орієнтацій тощо від старшого покоління до молодшого (від батьків до дітей, від учителів до учнів, від викладачів до студентів тощо), причому старше покоління виступає контролером за дотриманням цього процесу. Другий шлях – перетворення й переробка як попередньої, так і сучасної політичної культури. Цей шлях зумовлений постійними змінами, що відбуваються в економічній, соціальній і політичній структурах суспільства. Третій шлях – створення нової політичної культури. Таким шляхом ідуть переважно ті країни, які вперше здобули можливість вибору самостійного економічного, соціального й політичного шляху розвитку [11, с. 318–319].

Реалізація функцій політичної культури з політичної соціалізації особистості відбувається через такі її складники, як політичні цінності, норми, стереотипи, ідеали, зразки поведінки тощо. Так, І. Білоконь базовими чинниками політичної соціалізації називає компоненти культури, які виступають, з одного боку, як предмет потреби для особистості, а з іншого – як умовні, рольові, статутні тощо вимоги до моделей діяльності в процесі задоволення потреби. Отже, основні параметри особистості громадянина, зумовлені детермінацією ззовні, зводяться до його ціннісних орієнтацій і настановлень у політичній сфері [5, с. 62].

Н. Ісхакова також вважає політичні цінності невід'ємною частиною політичної культури суспільства, що віддзеркалюються в політичній свідо-

мості та є важливим джерелом політичної соціалізації особи [6, с. 91].

Під політичними цінностями розуміють не лише ідеали, а й чітко описані норми, узаконені настанови, яких необхідно дотримуватись. Політичні цінності не можуть сприйматись безпосередньо. Однак певні політичні ціннісні ідеали можуть мати предметне втілення. Такі політичні ідеали можна назвати політичними нормами. Політичні норми вводять у структуру мотивації особистості додатковий досвід і колективні пріоритети, на основі яких людина вносить корективи у свої ціннісні орієнтації. Нормативна система більш жорстко, ніж ціннісна, детермінує діяльність людей. Функціональні відмінності між політичними нормами та політичними цінностями полягають у тому, що останні є критеріями орієнтації у світі, тоді як норми переважно належать до способів досягнення мети. Такі політичні ідеали, як свобода особистості, конституціоналізм, правова держава, розподіл влади, громадянське суспільство тощо, до яких суспільство йшло протягом багатьох століть, сьогодні зафіксовані в політичних легітимних нормах, що регулюють поведінку громадян у демократичних суспільствах. Регулювання суспільних відносин за допомогою політичних норм означає встановлення визначених оптимальних із позиції суспільства меж поведінки його учасників, адже політичні норми регулюють політичні взаємовідносини класів, націй, політичних організацій, формулюють діяльність держави [12, с. 95].

Окрім ціннісно-нормативного виміру, винятково важливим є діяльнісний аспект політичної культури. Його складають визнані в суспільстві норми політичної поведінки, навички та способи політичної діяльності, уміння й досвід. Важливу роль при цьому відіграють також соціально-політичні норми, які визначають правовий статус особи, наділяють учасників правовідносин конкретними правами й обов'язками, передбачають притягнення до юридичної відповідальності осіб, які порушують правопорядок, і тим самим стимулюють встановлення зразків суспільно значущої поведінки. При цьому особа не є пасивним об'єктом впливу політичної системи, а мова йде також про набуття нею досвіду в результаті практичної участі в політичному житті, конкретної політичної поведінки [6, с. 92].

Норми, цінності, настанови, пов'язані з політичною поведінкою, засвоюються завдяки різним соціальним і психологічним механізмам, у яких процеси стереотипізації відіграють провідну роль. Вони виконують місію впорядкування великих інформаційних потоків і їх категоризацію, мають забезпечувати відносну стабільність позицій молоді людини в процесі пізнання світу. Політичні стереотипи є вагомим складником у структурі соціальних стереотипів та відіграють важливу роль у становленні особистості на всіх етапах політичної соціалізації. Політичний стереотип – це стандар-

тизований, схематизований, спрощений, зазвичай емоційно забарвлений образ соціально-політичного об'єкта (явища, процесу), який характеризується стійкістю, проте часто містить у собі несуттєві риси цього об'єкта. У широкому смислі це звичний канон мислення й поведінки, способи виконання дій у визначеній послідовності, інерція думки, ригідність. Основними його функціями є когнітивна (відбір інформації, схематизація, спрощення), ціннісно-захисна, ідентифікаційна (створення позитивного Я-образу та групового Ми-образу), ідеологізаційна (формування й підтримка групової ідеології), соціальна (соціальна категоризація), афективна [13].

І. Білоконь звертає увагу на духовно-моральні аспекти політичної культури та їх роль у процесі політичної соціалізації особистості, зокрема й через формування її громадянської спрямованості. У політичній сфері мораль втілюється в політичних нормах і цінностях, спрямованих на збереження держави, підвищення її могутності та добробуту громадян. На індивідуальному рівні політична сутність моралі проявляється як патріотизм і відповідальність особистості за дотримання нею громадських норм, правил тощо. Інакше кажучи, громадянська спрямованість особистості проявляється в прийнятті нею моралі певного суспільного ладу та в почутті своєї відповідальності перед суспільством, дотриманні певних соціальних норм, що ґрунтується на усвідомленні суб'єктом своїх прав та обов'язків, на його громадянських цінностях, почутті відповідальності й моральних уявленнях.

Висновки. Громадянська спрямованість особистості розвивається в системі духовної культури суспільства. Основним механізмом виникнення й розвитку суспільних форм поведінки є насамперед інтеріоризація норм, зразків, вимог, ідеалів і цінностей суспільства. Таким чином, громадянська спрямованість є особливим видом політичної моральності особистості. У процесі соціалізації людина опановує духовну складову частину політичної культури, що забезпечує діяльність індивіда, спрямовану на реалізацію громадянських цінностей [5, с. 62]. Спільно з набутими політичними поглядами й переконаннями вони становлять дорогоцінний життєвий досвід людини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Іванов М. Проблеми удосконалення політичної системи України в контексті формування нової політичної культури громадян / М. Іванов // Наукові праці Чорноморського державного університету імені

Петра Могили. Серія «Політичні науки». – Миколаїв, 2005. – Вип. 31. – Т. 44. – С. 64–67.

2. Жадан І. Механізми політичної соціалізації молоді в умовах модернізації освіти / І. Жадан // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. наук. праць. – К. : Міленіум, 2011. – Вип. 28. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/ujrn/Soc_Gum/Nsspp/2011_28/Zhadan.htm.

3. Ващенко О. Формування політичної культури особистості як мета політичної соціалізації / О. Ващенко // Гілея: науковий вісник. – Вип. 65. – К., 2013. – С. 515–522.

4. Арабчук Я. Роль політичних партій в соціалізації особистості / Я. Арабчук // Гілея: науковий вісник. – Вип. 74. – К., 2013. – С. 209–213.

5. Білоконь І. Духовна культура як чинник моральної і громадянської спрямованості / І. Білоконь // Соціальна психологія. – 2008. – № 6. – С. 59–66.

6. Ісхакова Н. Особливості процесу політичної соціалізації в умовах трансформації політичної системи України / Н. Ісхакова // Нова парадигма. – Вип. 53. – К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2006. – С. 83–95.

7. Жадан І. Методологічні засади дослідження взаємодії суб'єктів політичної соціалізації як чинника структурування політичної картини світу студентської молоді / І. Жадан // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави : зб. наук. праць. – К. : Міленіум, 2011. – Вип. 12. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/ujrn/Soc_Gum/ppp/2011_12/Zhadan.htm.

8. Пробийголова Н. Особливості розвитку теорії політичної соціалізації / Н. Пробийголова // Політичний менеджмент. – 2004. – № 6. – С. 88–95.

9. Безклетний С. Формування політичної культури сучасних студентів як завдання практичної політики / С. Безклетний // Нова парадигма. – Вип. 71. – К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2007. – С. 144–158.

10. Царенко О. Роль засобів масової комунікації в політичній соціалізації особистості / О. Царенко // Гілея: науковий вісник. – Вип. 52. – К., 2012. – С. 463–469.

11. Проскуріна О. Політична культура України в умовах глобальної інформатизації: форми політичної соціалізації та їх удосконалення / О. Проскуріна // Гілея: науковий вісник. – Вип. 20. – К., 2009. – С. 317–323.

12. Лещенко С. Роль ціннісно-нормативної системи у політичній соціалізації суспільства / С. Лещенко // Нова парадигма. – Вип. 72. – К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2007. – С. 89–98.

13. Позняк С. Деякі аспекти політичної соціалізації та формування стереотипів молоді / С. Позняк, Т. Вольфовська // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави : зб. наук. праць. – К. : Міленіум, 2008. – Вип. 8. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/ujrn/Soc_Gum/ppp/2008_8/28%20-%20Pozniak-Wolfrowska.htm.